

Asztalos Lajos

## Néhány kolozsvári helynév újabb eredeztetése

Ha valaki összeállítja egy település helyneveinek jegyzékét, óhatatlanul elébe kerül néhány név jelentésének, eredetének magyarázata. Megtörténhet, hogy egy-egy eredeztetéssel nem ért egyet, sőt saját elképzelése támad. Kolozsvár helyneveit gyűjtve ez történt velem is. Feltűnő volt, hogy bár tudjuk, az első erdélyi szászok, köztük a kolozsváriak egy része az Alsó-Rajna mentéről, a mai Flandria és Hollandia területéről származott, soha senki nem gondolt egyes nevek flamand-holland származásának lehetőségére. Ehelyett csakis a németet emlegették, abból indultak ki. Tagadhatatlan, hogy a német nyelvterület jóval közelebb volt, mint a flamand-holland, s emiatt utólag, a Habsburg-uralom befolyásának erősödésével, a német nyelvterületre tolódó gazdasági, művelődési, emberi kapcsolatok hatására a szászság bizonyos vagy éppenséggel jelentős mértékben elnémetesedett. Ennek ellenére a korábban keletkezett flamand-holland eredetű helynevek részben vagy nagyrészt az eredetihez közeli alakban az utókorra maradhattak. Valószínű Kolozsvárt is, ahol a szász lakosság a hitújítás nyomán elmagyarosodott. Az itt következőkben, egy kivételével, ezekről lesz szó.

**Borháncs.** Egykori határ a várostól délkeletre. Nyugatról a Zavaros-patak, az ennek bal partján fekvő Szent Jakab tere és a Békás-patak, északról a Patai útig terjedő Eperjes tere, keleten a Nagyszopori-patak, illetőleg a Nagyszopori nevű határ, délen Felek határa keríti. Mára részben beépült.

1596: „*Borhanch* oldalan egy hold feold”; 1665: „az Szent Geörgy Hegyen *Barhant* oldalon”; 1870: *Borhánt*s; *Borháncs*; 1892: *Borháncs*; 1898: *Borháncs*; 1902: *Borháncs*; 1913: *Borháncs*.

A második adatból nem derül ki egyértelműen, hogy ez felsorolás vagy pedig a Szent György-hegy *Barhant* nevű oldaláról van szó. Az első esetben köze lehet a mai *Borháncs*hoz. Szabó T. Ádám szerint a név esetleg a város közelében létezett kis szász település emlékét őrizte meg, de ez további vizsgálatra szorul. Györffy György munkája, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* nem említ ilyen nevű Kolozs vármegyei Árpád-kori települést.

Ha mégis a szászok, így a kolozsváriak eredetének egyik ága, az Alsó-Rajna vidéki holland-flamand ág felől közelítjük meg a név alapjaként feltételezett szó eredetét, kiderül, hogy a holland *barg* (erős, torokból ejtett *h*-val [bárg]) jelentése ‘ártány’. Ennek többes száma *bargen* [bárgen]: ‘ártányok’. Minthogy az *ártány* jelentése nem csupán ‘herélt disznó’, hanem ‘kan disznó’ is, elképzelhető, hogy a terület egykor vadkanok, vaddisznók által szívesen látogatott hely lehetett.

A holland nagyszótár szerint azonban a *barg* (-en) első jelentése ‘oldal(fal)ak nélküli, fedett széna-, szénaboglya-tároló’. Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy a *Barhant* nevű hely jó kaszáló volt, ahol efféle tárolókban tartották a szé-

nát. A szó második jelentése e szótár szerint a fönnebb már említett 'kiherélt kan(disznó)'.

A *bargen* e-je nem azonos a magyar e-vel, ez elharapott, a román *ă*-hez hasonló hang. Amit az ehhez nem szokott, ezt kiejteni nem tudó magyar anyanyelvű *á*-nak vagy e-nek mond. Utóbbi esetben ez később magánhangzó-hasonulással *á* lehet. Ha az említett *Barhant*-ből indulunk ki, a név végén levő *-t* (*Barhant*) talán a régiségben gyakori, a „hol?” kérdésre felelő helyviszonyrag volt (Kolozsvárt, Vásárhelyt). Az első magánhangzó idővel, a népetimológia szerint „értelmet” adva a szónak, o (*bar > bor-*), a szóvégi *-t* ugyanez okból *-cs*, az a pedig *á* lett (*-hant > -háncs*), legalább összetevőiben „értelmessé” téve a szót, mert a kettő együtt semmit sem jelent.

**Brétfű.** A várostól északra, a Nádas-patakon túl magasodó, délre néző hegyoldal. Régen szőlős, jelenleg gyümölcsös.

1482: „In p[ro]montorio *Brethofft* d[i]cto” ('a Brethofftnak mondott hegynyúlványon'); 1596: „Az zeoleoknak Newek mellyeket Barat Sebestyen birt *Bretfeoben* egy hold s három fertaly”; 1623: „in Promontorio *Bretfő* vocato”; 1645: „*Bretfeoben* [bretfő] leueo [levő] ket hold szeoleje”; 1665: „ewel az *bredfeoi* [bredfő] szőlővel vött őkegyelme három fertály szőlőt”; 1669: „*Bredfeoben* levő egy hold szőlőmet”; 1675: „miellettem egy hold szőlőt *Bredfeoben*”; 1865: *Brétfű*; 1870: *Brét fő*; 1876: *Brétfű*; 1880-as évek eleje: *Brettfeld*; 1888: *Brét fű*; 1917: *Brétfű*; 1941: *Brétfű*; 1943: „A *Brétfű* [...] alatt volt régen a *Brettfeld*, deszkapiac”; 1957: *Brétfű*.

A *Brethofft* alapján a név német eredetűnek tűnik. Második tagjához, a *hofft*hoz közelálló német *hof* 1. 'udvar'; 2. 'major, tanya, gazdaság' számításba vehető második jelentéséből arra következtethetünk, hogy itt annak idején valami efféle lehetett. Az ugyancsak német *Brett* 1. 'deszka' talán arra utal, hogy a major háza ideiglenes volt, deszkából épült. A *hof* első jelentése alapján viszont arra, hogy itt 'deszkaudvar', azaz 'deszkapiac' volt. Ebben az esetben kérdés, hogy miért itt, a deszkával megrakott szekerek számára nehezen megközelíthető helyen és nem a városban volt a deszkapiac. Ha viszont a név előtagját az irodalmi német, 1. 'széles', 2. 'tágas' jelentésű *Breittal* [brájt] hozzuk összefüggésbe, a *Brethofft* 'tágas major, tanya, gazdaság'. Ennek alapján elképzelhető, hogy az eredeti név ezt jelentette, bár megjegyezhetjük, eddigi ismereteink szerint a *Breit*nek nincs írásbeli nyoma. És nem is lehet, hiszen annak idején nem az irodalmi német írás alapján jegyezték le a szász neveket.

Tudva azonban azt, hogy a szászok, hihetőleg a kolozsvári szászok egy része is, az Alsó-Rajna vidékéről, Flandriából, a mai Hollandiából származott, megemlíthetjük, hogy a holland *breed* [bréd] 1. 'széles, tágas'; 2. 'bő, terjedelmes', a *hof* pedig 1. 'kert'; 2. '(fejedelmi) udvar'; 3. 'törvényszék'. A terület legrégebbi ismert rendeltetése szerint, úgy tűnik, mindkét szó esetében az első jelentés jöhet számításba. Eszerint tehát az eredeti név 'széles, tágas kert' lehetett. És itt, e valóban széles, tágas helyen a korabeli feljegyzések szerint szőlős volt, ami inkább kert, mint tanya. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *szőlő* 'gyümölcsös'-t is jelentett. A név eredeti jelentése később, a szászok elmagyarosodásával elhomályosult, majd a népnyelvben a *breed*-ből szóban, írásban *bred* lett. A *breed*hez hasonlóan a *bredet* [bréd]-nek ejtették. Ez az alak talán a holland-flamand eredeti egyenes leszármazottja. Ebből következett azután a *brét*.

Másrészt a zöngétlen *-t* > zöngés *-d* > zöngétlen *-t* ingadozás természetes jelenség. A kérdés itt azonban az, hogyan lett a *hofból* a 'forrás', 'vízfolyás kezdet, fej' jelentésű *-fő*? (lásd *Köröső*). Mert itt egyetlen vízfolyás sem fakad. Hacsak nem valami kis forrás. A *-fő -fű*-vé alakulása a népetimológia szerint egyszerű, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a szőlőben, gyümölcsösben *fű* is nő. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez a változás a hangfejlődés eredménye is lehet. Mert bár az *ü* a hangfejlődés során nyíltabbá, *ö*-vé vált, ritkábban ugyan, de a jelenség fordítva is megtörtént, vagyis az *ö*-ből *ü* lett.

A XIX. század második felében, a XX. elején élt Nagy Péter szerint „...szüret idején, a szüreti vásárkor a havasiak itt árulják a szőlőkarókat, puttonokat, csebreket, a sajtóhoz szükséges deszkákat. Ezért hívták ezt a mezőt az első szász birtokosok *Brettfeld*nek. A szászok azonban nyelvben, lélekben magyarokká váltak, s a *Brettfeld Brétfű*vé magyarosodott.” Tulogdi János 1942-ben közölt írásában éppen csak megemlíti, hogy a *Brettfeld* jelentése 'deszkapiac'.

Ebben az esetben a név jelentése a német *Brett* 'deszka' és *Feld* 1. '(szabad) terület, terep, tér, mező'; 2. '(szántó)föld'; 'mező' alapján talán 'deszkamező', olyan mező, ahol, amint Nagy Péter is említette, többek között deszkát árulnak. Itt az a kérdés, akárcsak fennebb, hogy valóban oda, a viszonylag nehezen megközelíthető hegyoldalba, hegyre mentek-e árujukkal a havasiak? Mert hihetőbb, hogy inkább a városban, a piacon értékesítették azt, amit azután a szőlősgazdák – nyilván kisebb mennyiségben és könnyebben, mint a havasiak – maguk vitték ki a szőlőbe.

Ha viszont a fennebb már említett holland-flamand *breed*ből [bréd] és az 1. 'tér'; 2. 'szántóföld, mezőség' jelentésű, ugyancsak holland-flamand, [feld]-nek ejtett *veld*ből összetett *breedveld*et [brédfeld] feltételezzük a *Brettfeld* előzményének, akkor ez 'széles, tágas mező'-re utal. Ami meg is felel a valóságnak. A *breedveld*ből ugyanakkor könnyebben alakulhatott ki az adatokban közölt *Bredfeo*, *Bretfeo*, majd ebből a *Brétfű*, mint a *Brethofft*ból. Mégpedig úgy, hogy a városi magyarság és a magyarosodó szászok nyelvében az eredeti *veld* [feld] értelme elhomályosodott, és a népetimológia ezt *-föld*dé, köznapi kiejtés szerint *-föld*dé alakította, majd ennek végéről a *-d* elmaradásával előbb *-fő*, majd ismét népetimológiával *-fű* lett.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a német *Brettfeld* előzményének az ugyancsak német, 'tágas mező' jelentésű *Breitfeld*et tekintjük.

Ezek után úgy tűnik, hogy a *Brettfeld* és a korábbi *Brethofft* magyar jelentésének magyarázata, a 'deszkamező', illetőleg a 'deszkapiac' a szó eredeti jelentésének nem ismerete, elhomályosulása nyomán népetimológiás.

**Házsongárd.** Kolozsvár déli részén, egykor határában emelkedő hegyoldal, régen szőlőkkel, gyümölcsösökkel. Mára beépült. Itt van az 1585-ben megnyílt temető is.

E név és közeli rokonai Kolozsváron kívül is előfordulnak:

– a *Hasengarten* bányaműszó Nagybányán;

– *Hasenberg* – „mutatták még a Szöllő hegyet is az öregek, melyet a Zsidveiek *Hasenberg*nek hívnak, ők pedig (ti. a keserűaszóiak) *Kauberg*nek neveztek”;

– „mons *Hásongárt* Ungaris, Saxonibus”; *Hasengarten* dictus (a szász név gót betűkkel);

Entz Géza a *Házsongárdra* vonatkozó középkori adatot is talált:

– 1595-ben a Besztercéhez közeli Schönbirk, Szépnýir, Sigmir községben volt egy „bei dem Kaltergarten (‘hideg kert’) oder *Hasengarten*” nevű határ.

I. Ami a kolozsvári *Házsongárd* eredetét illeti, eddig több elképzelés is született:

1. A középkori német *Hazinscha[o]rt ~ Ha[o]ssonsarch* családnév magyarul kiejtett változatából. Egy 1373. évi oklevélben ez áll: „Nýkus dictus *Hazinschort*”, illetőleg „Nýkus dictus *Hasinschart* Ciuis [ciþis] de Cluswar” [kluzsþar]<sup>1</sup>, majd egy 1377. évi oklevélben „Nicolaus filius Johannis *Hossonsarch*”. A német *Hasenscharte* jelentése ‘nyúlajak, nyúlszáj’. A szöveg magyarul: ‘a nyúlajkúnak, nyúlszájúnak mondott Nyikos, kolozsvári polgár’, ‘nyúlajkú, nyúlszájú János fia Miklós’. Kérdés, hogyan lett e név *-schort*, *-schart* avagy *-sarch* tagjából *-gard*.

2. A szász *Hasengert*ből ‘nyulaskert’.

3. A szász *Haselgert*ből ‘mogyorókert’. Népetimológiai magyar változata. A tanulmányait Kolozsvárt végző Melich János a *Haselgarten*ből (‘mogyorókert’) indult ki. Az erdélyi szász *wengert* ‘wiengarten’, vagyis ‘szőlőskert’ és a *Bangert* ‘Baumgarten’, azaz ‘gyümölcsöskert’ (s az ebből lett magyar *Bongárd*)<sup>2</sup> példájára hivatkozva a *garten > gert > gárd* fejlődést hangzóilleszkedéssel magyarázta.

4. Herepei János 1969. október 19-én Szegedről Kolozsvárra, Tulogdy Jánosnak küldött levelében viszont ezt írja: „feltételezésem szerint a *Házsongárd* a *hárs*-(egykori tájszólassal *hás*)-berekben elterülő gyümölcsösről: *hás*+(*b*)*ongárd*ról kapta nevét” (*bongárd* a *Baumgarten*ből ‘fáskert’, azaz ‘gyümölcsöskert’). Szabó T. Ádám szerint ez a magyarázat van olyan életképes, mint bármely eddigi, mivel *hárs* szavunk ómagyar kori összetételekben 1093-ban *Hassag*, illetőleg 1158 előtt, 1158-ban, 1323-ban, 1403-ban *Hasfa*, 1366-ban *Hasffa* („sub una arbore Tily vulgarter *Hasffa* vocata” ‘egy közönségesen hársfának nevezett fa alatt’) fordul elő.

II. Ha az eddigi elképzelések után abból indulunk ki, hogy az erdélyi és így a kolozsvári szászok egy része is az Alsó-Rajna mentéről, Flandriából, Hollandiából származott, láthatjuk, hogy a holland *bongerd* [bongerd] és *boomgard* [bómgard] jelentése egyaránt ‘gyümölcsöskert’. Szükségtelen tehát a *Házsongárd* második tagját a német *Baumgarten*ből eredeztetni. A Kolozsvár

<sup>1</sup> Annak idején a *v* fog-ajakhang (dentilabiális) még nem létezett a magyarban. Ehelyett rövid ajak-ajak (bilabiális) réshangot, *β*-t ejtettek, amelyik rövid magánhangzónak hangzott. Eleinte ezt többnyire *w*-vel, később *v*-vel jelölték. De előfordult, hogy *u*-val. Így jegyezte le ezt az akkori íródeák is. A *v* korábbi *β* előzményének létezésére a legjobb bizonyíték a románba átvett egyes magyar szavak alakulása. A románban mindig volt dentilabiális *v*, ha tehát a magyar eredetű szavak mai magyar *v*-je helyett a románban bilabiális hangra utaló hanghelyettesítést találunk, ez azt jelenti, hogy az átvétel idején a magyar hang még nem *v* volt: *Segesvár > Sighişoara*, *tolvaj > tuloaie*, *Szilvás > Siliuaş*, *város > oraş*, *avas > oaş* stb. A *β* a hangképzés helyének eltolódásával lett *v*. A változás a XII–XIII. században nyugaton kezdődött és kelet felé terjedt, ahol a XVI. században vagy még később következett be.

<sup>2</sup> A Kolozsvártól nyugatra, Szászfenes északi határában folyó patak völgyét *Bongárd*nak mondták ma is.

nyugati szomszédságában lévő Szászfenes első szász telepesei is valószínűleg ugyanarról a vidékről származtak, mint a kolozsváriak, innen a ma is *Bongárd* nevű patak, völgy.

De menjünk tovább. Az ugyancsak holland-flamand *hars* [hársz] magyarul 'gyanta, mézga', a *boom* pedig '(élő)fa'. A kettő összevonásából való *harsboom* [hárszbóm] 'gyantát, mézgát tartalmazó fa'. Meglehet, hogy századokkal ez előtt, a hegyoldal gyümölcsössé alakítása előtt, itt helyenként fenyő is előfordult. Bár a közeli Bükk-erdő őshonos fája a bükk, a gyertyán, alacsonyabban fekvő részein, mint például a Páter-tetőn, tölgy, nedves részein, a patakok mellett mindenütt éger nő. Valószínű, hogy annak idején a házsongárdi lejtőt is az ezekből álló erdő borította. Fekete-, vörös- és lucfenyő csak az utóbbi évtizedekben vágott irtásokon létesített ültetvényeken látható.

Esetünkben tehát az enyves, másképp mézgás éger (*Alnus glutinosa*) jöhet számításba, melynek hajtásai kezdetben mézgától ragadósak, s amely a nedves termőhelyekre jellemző. Vagyis patakok, folyók partján, mocsaras helyeken fordul elő. Mivel a Házsongárd talaja eléggé nedves – az egyik Cigány-patak itt csörgedez le a völgybe, több helyütt, így a temetőben is nem egy jócskán nedves hely, mélyedés, forrás van –, elképzelhető, hogy a hegyoldal gyümölcsössé alakítása előtt az őshonos növényzet egyik alapvető eleme a mézgás éger volt.

Csak feltételezni lehet, hogy az egykori házsongárdi égeresekre vonatkozó *harsboom* és a kezdetben, ugyancsak feltételezhetően még 'fáskert, liget' jelentésű vagy ezt is jelentő *boomgard* összevonásából alakult ki az a *harsboomgard* [hárszbómgárd], amelyik azután a magyarban, sajátosságának megfelelően átalakult: a *-b-* kiesésével az *-rszb-* mássalhangzó-torlódás *-rsz-*, a *g* előtti *-m-*ből hasonulással *-n-* (*hárszongárd*), az *-rsz-*ből *-rs-* (*hársongárd*), a maradék *-rs-* mássalhangzó-torlódás az *-r-* kiesésével *-s-*, végül az *-s-* - *zs-*vé zöngésülésével *Házsongárd* lett.

A XVI. század második felében, a XVII. első felében lejegyzett számos *Harsongart* valószínűleg arra utal, hogy a *Hárszongárd* és a *Házsongárd* egy ideig párhuzamosan létezett, míg utóbbi, az egyszerűbb, felül nem kerekedett.

**Hója.** Hegy(gerinc) és erdő:

A várostól északnyugatra, a Törökvágástól nyugatra magasodó hegy és a gerincét, északi lejtőjét borító erdő, továbbá délre néző oldala, ahol századokig szőlőt termesztettek.

1564: „montis *Hoja* vocatj” ('a Hójának nevezett hegy'); 1582: „enged megh [...] ez eg theo zeoleot én Noked *Howaiabol* [hoßaja] Akar kettheot Aggiak erette”; 1584: *Hoiaban*; 1597: „az *hoyay* zeoleoben”; 1613: „2 Octobris. Visszaszálla az Báthory tábora Kolozsvárnál *Hója* alá Bethlen Gábor elől”; „minthogy urunk őfelsége táborával az *hó[j]jai* szelőhegy alá ad 2 diem Octobris jövéen”; 1628: „*Hoyaban* Az felseo Lábban ualo [ßaló] fel hold iutot Kis Annanak”; 1645: „Az *hojai* ket hold Zeoleo”; 1651: „az Fenesy és *hojai* hegjben”; 1665: „vagyon *Hójában* egy hold szőlóm”; 1689: „*holya* ér fénék nevü hegyen”; 1704: „die 14 Martii. [...] Amint általúzik a kurucok [a] rácokat, lovas németeket a vizen *Hója* felé”; „Die 14 Junii. [...] *Hojja* felől való berek széliben orozkodának fel”; 1736: „az mint az *Hóján* Monostorról átaljön az út”; 1766: „*Kis Hoja* nevezetü helyly”.

Tulogdi János úgy vélte, e név szláv eredetű, jelentése 'bekerített lólegelő'. Janitsek Jenő szlavista, helynévkutató szerint azonban e név a szóba jöhető

ukránból vagy délszlávból sem magyarázható. Egyedül az ukrán *hvoja*-ra hivatkozhatnánk, de ennek jelentése 'fenyves', itt viszont óshonos tölgyerdő van. A német *Heu* [haj] 'széna', de az ugyancsak 'széna' jelentésű holland *hooi* [hójj], *hooien* [hójján] 'szénát gyűjt' majdnem azonos a *Hója* névvel. Elképzelhető, hogy a tatárjárás után, az Alsó-Rajna vidékéről való szászok érkezésekor a hegy délre néző lejtőjén még fű nőtt, kaszáló volt, és csak később ültették be szőlővel, de a hegyoldalnak a szénával kapcsolatos neve nem csupán fönnmaradt, hanem a hegytetőt és az északi lejtőt borító erdőre is kiterjedt. Utólag, a környebb kijetés végett a *hooi* [hójj] *hója* lett. A déli lejtőn, a Kányafő közelében a szárazságkedvelő árvalányhaj ma is megtalálható, bennebb, a város felé, a kertek felső végében ma is csak fű nő.

**Kis-Bretyó utca.** A Külső-Király utca (Árpád út, Traian) jobb oldalán, a Bejáró (Hajdú) utcával szemközt nyíló, a Szamosig vezető utca. Az 1763–1787. évi katonai térképen látható. 1920 után összevonták a *Bejáró* utcából lett *Hajdú* utcával. 1940 és 1945 között ismét külön utca. Ezután újból a *Hajdú* utca része. Az 1929. évi várostérkép szaggatott vonallal a Szamos bal partján, a Szeszgyár utcától a Nádas torkolatáig kialakítandó utcát jelez. Az egyik 1937. évi térkép ennek a Kis- és Nagy-Bretyó közti részét utcaként tünteti föl. Ez valószínűleg már akkor a Kis-Bretyó része, amint az a későbbi térképekről is kiderül (1980, 2000).

1869: *Kis Bretyo [utcza]*; 1893: *Kis Bretyó u.*; 1894: *K. Brettyo u.*; 1899: *Kis-Brettyó utcza*; *Csóka utcza*; 1903: *Csóka u.*; 1916: *Csóka utcza*; 1923: *Str(ada). Haiducului (strada nőnemű főnév 'utca'; haiduc hímnemű főnév 1. 'betyár, szegénylegény'; 2. rég kat 'hajdú');*; 1933: *Str. Haiducului*; 1937: *Str. Haiducului*; 1941: *Csóka utca*; 1945: *Csóka utca*; *Str. Haiducului – Hajdu utca*; 1964: *Str. Haiducului – Hajdu utca*; *Str. Haiducului*.

Kis- előtagját a *Nagy-Bretyó*tól való megkülönböztetésésként kapta.

Szabó T. Attila szerint kétségtelen ugyan, hogy a Kis- és a *Nagy-Bretyó* utcanév a *Berettyó* folyónév hangzókieséssel keletkezett alakja, de nem világos, hogyan került a *Berettyó* > *Bretyó* a két utcanévbe. Nem lehetetlen, hogy XVII. századi hajdú származású hóstáti telepések *Berettyó* melletti lakóhelyükre emlékező névadása. Ebben az esetben föl kell tennünk, hogy e hóstáti telepések eleinte *Berettyó*nak vagy legalább *ügy* is nevezték a Szamost.

Herepei János úgy vélte, hogy a honfoglalók nem ismerték a folyó nevét, ezért az itteni „hatalmas berken átfolyó víz nevét [...] a maguk szemlélete alapján adták”, s így keletkezett a „Berekjő > *Berettyó* [...] elnevezés”, amiből azután *Brettyó* lett.

Valójában ezek a vélemények nem helytállóak:

1. Hajdúk XVII. század eleji Kolozsvárra, a hóstátba telepítéséről nincs adat.

2. A magyar nyelvre nem jellemző a szó eleji, mássalhangzó-torlódást előidéző magánhangzó-kiesés. Esetünkben az, hogy a *Berettyó*ból *Brettyó*, *Bretyó* legyen. Ellenkezőleg, a finnugor alapnyelvből örökölt tulajdonsága az, hogy nem kedveli a szó elején két vagy több mássalhangzó találkozását, a mássalhangzó-torlódást. Ilyesmit csak hangutánzó szavakban tűr meg, mint *brekeg*, *prücsök*, *krákog*, *prüszköl*, *fröccs* stb., valamint viszonylag újabb keletű jövevényszavakban, mint *gróf*, *krém*, *fricska*, *trehány*, *spórol*, *spájsz*, *spontán*

stb., de gyakran ez utóbbiakban is csak ideig-óráig. A népnyelv ezekben vagy akár a rég meghonosodottakban (*drága, krajcár, friss, gróf*) ma is eltünteti a torlódást: *derága, karajcár, firiss, geróf* stb.

3. Az a tény, hogy a folyó Szamos nevének első ismert adata 1150 körüli (*Zomus* [szomus]), legkorábbi kolozsvári említései pedig a XIV. századból valók (1352: *fluuium Wyzomus, fluuium Vyzomos* [fluβium<sup>3</sup> újszomus, újszomos]; 1353: *Zomus*; 1377: *Zomos*; 1405: *Zamos*; 1339: *villa Zamus* 'Szamosfalva'; 1345: *Zamusfalua* [szamosfalβa]; 1366: *Zamosffalwa* [szamosfalβa]; 1370. *Zamus falua*, nem valószínűsíti azt, hogy a honfoglalás korinak vélt *Bretyó* 1869. évi első írásbeli megjelenéséig megőrződött volna.

4. Úgy tűnik, fentieknél közelebb visz a megoldáshoz az *Új Magyar Tájszótár* által említett *bretyus* jelentésű 'béka'. Ez nyilván összefügg a *brekeggel*, annak egy játékos *bretyeg* változatával, amiből *bretyus*, majd *bretyó* lett. Ha arra gondolunk, hogy nyári estéken a *Kis-* és a *Nagy-Bretyó utcában*, különösen Szamos-parti végükön, a békák brekegése ringatta álomba az itt lakó, mezei munkától fáradt hidelvi atyafiakat, elképzelésünk talán nem téves.

**Nagy-Bretyó utca.** A Külső-Király utca (Árpád út, Traian) jobb oldalán, a Szeszgyár utca után nyíló első, a Szamosig vezető hidelvi utca. Az 1763–1787. évi katonai térképen rajta van. Jakab Elek *Kolozsvár története* című munkája szerint 1870 előtt *Lupsa* a neve.

1869: *Nagy Bretyó [utcza]*; 1893: *N. Bretyó utcza*; 1894: *N. Brettyo u.*; 1899: *Nagy-Brettyó utcza; Veréb utcza*; 1914: *Veréb utca*; 1916: *Veréb utcza*; 1923: *Str. Vrăbiilor (vrabie n fn 'veréb')*; 1933: *Str. Vrăbiilor*; 1937: *Str. Vrăbiilor*; 1941: *Veréb utca*; 1945: *Veréb utca; Str. Vrăbiilor – Veréb utca*; 1964: *Str. Vrăbiilor – Veréb utca; Str. Vrăbiilor*.

*Nagy-* előtagját a *Kis-Bretyó*tól való megkülönböztetésként kapta. Nevének eredetét lásd a *Kis-Bretyó utcánál*.

<sup>3</sup> Ugyanaz, mint fennebb, a *ciuis*, a *Cluswar*, a *ualo* esetében.

Balázs Géza

## Egységesülő vagy szétagulódó magyar nyelv?

**Közös köznyelv, határtalanítási program.** A magyar nyelv történetében a XVI. századtól a XX. század végéig az egységesülés volt a fő irányzat. Ekkor alakult ki fokozatosan, nyelvjárási régiókból összeadódva, kiegyenlítődve az irodalmi és a köznyelv. Mellette természetesen szervesen tovább éltek az egyéb nyelvváltozatok (nyelvjárások és más csoportnyelvek), valamint létezett a különfejlődés is mint nem fő folyamat (a szaknyelvek létrejötte). A XX. században Trianon következtében a magyar nyelvű lakosság egyharmada a határokon kívülre került. Ennek következtében mindennapi nyelvük, amely hol nyelvjárás, hol nyelvjárásias köznyelv, hol a „leginkább” köznyelv, az államnyelvek hatásának lett folyamatosan kitéve, a határon kívül élők nyelvében megfigyelhetők a kétnyelvűségi (vegyesnyelvűségi) jelenségek, illetve ezek mellett igen archaikus, a mai magyar köznyelvben soha vagy már meg nem lévő jelenségek, vagyis elindult a különfejlődés (szétfejlődés). Határokon belül is megfigyelhető a szétagulódás. Sokan úgy vélik, hogy az irodalmi (írott) vagy köznyelv „egységessége” mellett érvelők valamiféle központi, központosító, antidemokratikus törekvések megszállottjai, s ezért a nyelvváltozatok közötti egyenlőséget, demokratizmust hirdetik. Ebben természetesen van igazság, hiszen: „minden jó – valahol”, de nem szabad feledni, hogy a legnagyobb körű (határokon is átívelő), legjobb hatékonyságú (kiegyenlített), éppen ezért

kiemelt, eszményi, közös stb. nyelvváltozat (nevezzük köznyelvnek vagy más megközelítésben sztenderdnek) léte, szerepe elvitathatatlan. Amikor – különösen – a határon kívüli magyar nyelvészek a „közös köznyelv” vagy a nyelvi „határtalanítás” programját megfogalmazzák, akkor a nyelvi újraegységesülésre, -egységítésre törekednek, természetesen különböző módszerekkel és éles vitákkal terhelt módon.<sup>1</sup>

**A balkanizálódást a nyelv is követi.** Viszonylagos az, hogy melyik a legszebb magyar nyelvváltozat. Részben mindenki szépnek tartja a sajátját, részben pedig valamelyik távolit is. Ezért mondják sokan, hogy a „pesti nyelv” szép – Budapest kiemelt, központi művelődési, gazdasági szerepe miatt –, de azt is halljuk: szép az érintetlen vidéki nyelv, a nyelvjárás; különösen sokan emlegetik az erdélyi székely nyelvjárás tisztaságát, szépségét.

Annak csak örülhetünk, ha valamit szépnek tartanak az emberek – s azt természetesnek, ha saját nyelvüket, nyelvjárásukat annak tartják; még inkább, ha másokét is. A nyelvészek egyébként

<sup>1</sup> A most következő tanulmány eredetileg 2001. szeptember 28-án az erdélyi Árkoson megtartott az Anyanyelvpólok Erdélyi Szövetsége közgyűlésére készült. A szövegben idézett két esszé a Magyar Rádió *Édes anyanyelvünk* című műsorában hangzott el. Romániai példák: B. G. (Marosvásárhely), P. Z. (Kolozsvár), szlovákiai példák: B. L. (Komárom).



mindig azt tudatosították, a nyelvjárás, minden nyelvjárás érték: őrizni, ápolni, fenntartani kell – és gúnyolni tilos.

Illyés Gyula *Koszorú* című verséből gyakran idézzük a „tanár kigúnyolta diák... nyelve” sort; bizony, a kis Illyést egyszer egyik iskolájában kigúnyolták nyelvjárásáért, és ez nyomot hagyott benne.

Azt hittem, hogy ezen már túl vagyunk. Nemrégiben azonban egy szlovákiai kollégám mesélte, hogy nagy felháborodást keltett körükben az egyik, ott is fogható kereskedelmi csatorna hírműsorának műsorvezetője. Szlovákiában magyar turisták kolbászmérgezést kaptak, a műsorvezető így vezette be a tudósítást: „Lám, ott sincs kalbászból a kerítés.” Így mondta: *kalbászból*.<sup>2</sup> Utalva ezzel a palóc nyelvjárásra, a szlovákiai magyarok nyíltabb a hangjaira. Tréfának szánta: egy időben minden kereskedelmi televízió minden hírműsorában, minden hír kapcsán kötelező volt tréfálkozni (ma inkább tragikusan, drámaian kell nézni). Tréfálkozott, s ezzel fölháborította az egyik legnagyobb és legrégebb nyelvjárásunk beszélőit. Ráadásul kisebbségi magyarokat.

A másik eset már az egyik budapesti rendőrkapitányságon történt. Erdélyi magyar kérdezte az ügyeletestől, hogy hol lehet olyan igazolást szerezni, amely bizonyítja, hogy büntetlen előéletű. Így mondta: *igazolást szerezni*. Az ügyeletes nem maradt adós a nyelvleckével: „Fiatalember, nálunk igazolást nem szoktak szerezni, legfeljebb kérsz, kérvényezni.”<sup>3</sup>

A kioktatás lényege: a szerzésen az ügyeletes a nem törvényes úton való hozzájutást értette. Az ügyeskedést,

a megvesztegetést, a lopást. Az erdélyi fiatalember elpirult. Magyar nyelvből való kioktatásra nem volt felkészülve. El is ment a kedve az egésztől. Máig nem szerezte, azaz nem kapta meg az igazolást. Pedig a *szerez* ige még a legáltalánosabb és legközösebb magyar nyelvben is azt jelenti: munkával, utánajárással jut valamihez, tulajdonává teszi. Például: diplomát, érdemeket szerez. A *szereznek* persze kialakult újabb jelentése: nem legális úton megszerezni valamit. A balkanizálódást a nyelv is követi.

Az erdélyi köznyelvben a *szereznek* ez az új keletű, Magyarországon nagyon is aktuális, pejoratív jelentése még nem terjedhetett el.

Ezek a mindennapi nyelvi sérteségek, kioktatások bizony sem emberileg, sem nyelvileg nem kívánatosak. S valamiért nekem különösen fáj a nyelvi kihágás. Hiszen a rendőrségen ma már annyira figyelnek arra, hogy meg ne sértsék a gyanúsítottakat! Ilyeneket hallok: *tolvaj úr, betörő úr!* Nos, ez nyilvánvaló túlzás.

Úgy látszik, nálunk a gyanúsítottaknak nagyobb tisztelet, nagyobb politikai korrektség jár, mint egy átlagpolgárnak. Egy átlagos, korrekt anyanyelvi beszélőnek.<sup>4</sup>

### Huszonegyedik századi magyar?

Hogy milyen lesz a XXI. század magyar nyelve? Aligha tudjuk. Aligha tudjuk pontosan. De azért sok mindent tudunk, hiszen a nyelvtörténetből a nyelvtudomány elveit, módszereit ismerve következtethetünk.

Közösség és nyelv szorosan összekapcsolódik. Olyan lesz a XXI. század nyelve, amilyenek mi leszünk. Világpolgárok, europolgárok, nem-

<sup>2</sup> A TV2 hírműsorában elhangzott szöveg.

<sup>3</sup> Az esetet B. G. marosvásárhelyi fiatalember mesélte el. Az eset Budapesten, az egyik rendőrkapitányság előtt történt.

<sup>4</sup> Elhangzott a Magyar Rádió *Édes Anyanyelvünk* című sorozatában 1998-ban.

zetspolgárok, állampolgárok, városlakók (egy kereskedelmi rádióadás kifejezésével: városársak), falusiak, tanycsallak, remetéek.

A nyelvudomány ismeri a nyelvfejlődés és a nyelvhalás fogalmát. A XXI. században vélhetőleg átrendeződnek a nyelvek. Tovább folyik a világnyelv(ek) kialakulása, lesznek közvetítő nyelvek, és hitem szerint lesznek anyanyelvek. Ha csökkenő számban is. De nem csökken a kétnyelvűségi helyzetek és szerepek száma. Ez a nyelvtanulás fontosságára figyelmeztet.

A magyar nyelvet csak mi, magyarok beszélők tarthatjuk fenn. Mi fejleszthetjük, mi gyarapíthatjuk, mi sekélyesíthatjuk, mi felejthetjük el. De más hatások is vannak.

**Új hatások.** A közösség mellett szoros kapcsolat van nyelv és környezet, nyelv és kommunikációs technológia, nyelv és kultúra, nyelv és gazdaság stb. között is. Egészen biztos, hogy az információ legújabb forradalma, az informatikai (digitális, számítástechnikai) forradalom a kommunikációs technológiákat forradalmi módon megváltoztatja és átrendezi, s ezek nagy hatással vannak, lesznek a nyelvekre, így a magyar nyelvre is. Minden kommunikációs technológia elindított ilyen változást: a beszéd után kialakult az írás, ez újfajta nyelvi létmódot, gondolkodást hozott létre. Majd az élőbeszéd rögzítésével és sugárzásával új beszétnyelviség alakult ki. Ennek forradalmát jelentette a tömegkommunikáció kiteljesedése.

És most itt van az informatika: a tömegkommunikáció és a telekommunikáció összekapcsolódása technikailag, amely már most is sok műfajt, szövegtípust tett múlt idejűvé, és bevezetett újakat (levélbeszéd, írott nyelv, csetelés ~ csatizás stb.).

Az informatikai forradalom következtében kulturális átrendeződés is zajlik, ennek is megvan a nyelvi hatása (például jól kipróbált kommunikációs technológiák, műfajok sorvadnak, pusztulnak el). Új típusú gondolkodás és ismeretkör alakul ki. Furcsán hangzik számunkra, akik fél lábbal a XX., olvasmányélményeinkkel, értékeinkkel még inkább a XIX. században élünk: most, a XXI. században nem nagyon kell olvasni, csak felszínesen; nem nagyon kell írni, nem nagyon kell ismereteket tárolni, tudni... Mintha nem nagyon kellene gondolkodni sem!

Minden eddiginél több az információ, időnk jelentős részét az ebben való kutatással-keresgéssel töltjük. A hagyományos szövegre, írásra épülő bölcsészettudományok is hamarosan megváltoznak.

Egyre több a félrevezető, kevésbé fontos, ügyetlenül megfogalmazott, sőt téves információ. A világháló óriási kommunikációs salak kering.

A verbalitást kiegészíti a vizualitás. Fejlett kommunikációs technológiák állnak rendelkezésünkre, de agyunk nem képes gyorsabban és többet befogadni, mint a hagyományos technológiák esetében. A fejlett technológiákból újabb kommunikációs zavarok és konfliktusok származnak. A XXI. századi embert a technika sokféleképpen kiszolgálja, de érzelmi élete nem gazdagabb, mint ezer évvel ezelőtt élt rokonaié.

Meglátásom szerint az írásbeliség lassította a nyelvi változásokat, az új multimédiás technológiák viszont újból felpörgetik a változásokat. Ehhez nyelvészek és írók is asszisztálnak a „nincs szükség nyelvi normára, nincs szükség nyelvi eszményre” elv alapján. A normák között az eszményi nyelvi normák is felbomlóban vannak. A legszigorúbb norma a helyesírás – de már megjelent annak is vul-

garizálódó változata a magyar nyelvhasználatban: a nem helyes írás (infantilisan *hülyesírásnak* is nevezik). Pillantsunk csak rá a számítógépes levelezés vagy az sms-küldözgetés írásbeliségére! Ez utóbbi felszámolni látszik a magyar ortográfia szép hagyományát, az *ly*-t.

Egészen biztos vagyok abban, hogy lesz köznyelv, lesz közös köznyelv, mert akarjuk. Ez a megértés, az alapvető megegyezés alapja. És lesznek mellette helyi normák. A közös köznyelv védendő érték, ehhez állami támogatásra is szükség van.

Bizonyos nyelvi változásokat már most is látunk: kialakulóban van az ún. *globálnyelv* (*Globálba véve úgy gondolom...; Ennek a dolognak fílingje van...; Mikor lesz a míting?*). A globálnyelv magyar nyelvi tünete a *hunglish* vagy *magygo*, illetve az elcsépelet, deszemantizálódott kifejezések használata (Ez a dolog úgy működik...). Az egyszerűsödés és a bonyolultabbá válás egyaránt folyik a nyelvben, csak az a feltűnő, hogy kiérlelt, szép formák egyszerűsödnek (például a választékos jelzők, vonatkozó névmások pusztulnak), és tökéletesen fölösleges, mert hivataloskodó, pontoskodó kifejezések bonyolódnak (pl. a mindent elárasztó *-ható/-hető: fenntarthatóság, felépíthetőség, kerékpározható*). A fordításnyelv olykor katasztrofális. Van nyelvészünk, aki egyenesen a magyar nyelv *indoeuropaizálását* hirdeti, hogy könnyebb legyen a fordítás – nyilván angolról magyarra. Nem tudom, hogy más nyelvek nyelvtudományában fölmerült-e már ilyen gondolat. De a nem indoeurópai magyar nyelv tudatos indoeuropaizálása – agyrém.

Az egyszerűsödés sajátos esete az *infantilizálódás* (*Adj egy pézsét!; Hallgasd meg az üzirözít!; sze = Adj egy*

*papír zsebkendőt!; Hallgasd meg az üzenetrözgítőt!; Szevasz!*).

**(Nyelv)közösségekben élni...** És ezzel máris itt vagyunk a fő kérdésnél: külön vagy együtt? És hogyan?

Az emberiség mindig csak külön, kis közösségekben létezett, de mindig együttműködve. Az egészséges, kiterjedt nyelvekben ez úgy jelenik meg, hogy sokféle nyelvváltozat létezik, s ezek fölé boltozódik az együttműködés nyelve, amelyet korábban *irodalmi nyelvnek* neveztünk, de az irodalom XX. századi szerepváltása miatt később csak *írott nyelvnek* mondtunk. Ma már, az írásbeliség visszaszorulásával, az írott nyelv sem helytálló elnevezés. Használhatjuk a sztenderdet, amely szemléleti különbséget is jelent, de ez oly idegen, hogy én mégis a *közös norma* vagy *köznyelv* kifejezést használom és javaslom.

Vagyis van közös norma, mert a spontán és a nyelvfejlesztő konvergencia nyomán kialakult. A magyar nyelv-közösségben „szintetizálódott” egy legkisebb közös többszörös, a köznyelv, amely többféle kiejtésváltozatot tűr, és egy fő írásformát, a helyesírást követeli meg. Léteznek divergenciajelenségek, hiszen minden közösség éli a maga életét és alakítja a nyelvét. Ezek azonban csak helyi közös normák, amelyeket *tudományos szociokulturális normának* hívunk. Ezeknek a léte a helybeliség, a hagyomány, a demokrácia tükre. A magyar nyelv esetében politikai okokból is kialakultak helyi állami nyelvváltozatok. A józan észnek is ellentmond, hogy ezeket külön-külön, mintegy nyelvként kodifikáljuk. (Ez lenne ugyebár a *szlomagy, rommagy* és az *ukrmagy* meg a *szerb-, horv-, vagy a szloumagy*.)

A magyar nyelv esetében különösen nem okos dolog többközpontú-

ságról beszélni, mert nyelvünk minden más ismertebb nyelvtől különbözően szervesen konvergens, azaz nem mutat szétfeljődést sem történetileg, sem területileg. A magyar nyelvnek ez a fő (ha nem a legfőbb) jellemzője, ezt soha ne feledjük! Értékeljük a helyi értékeket, becsüljük, őrizzük, fejlesszük azokat, és ugyanezt tegyük a közös köznyelvvél is!

**A határon túli magyar nyelv gazdagságáról.** Kevés figyelem vetül a határon túli magyar nyelv gazdagságára. Többet beszélünk a többségi nyelvek hatásáról, azután az úgynevezett *szétfeljődésről*, vagyis a magyar nyelv több részre szakadásáról, mint például arról, hogy példamutató értékek: új szavak, régiségek, találó szólások is keletkeznek-megőrződnek Kárpátalján, Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és a kisebb szórványokban is.

Marosvásárhelyi ismerősöm mondta a minap: „Kialudtam a pityókát a földből.” Régen hallottam az élőbeszédben ilyesféle képes kifejezést a mély álomnak. Szlovákiai rokonom ezt szokta mondani: „Elkapott a juhászbetegség.”

Szlovákiában a zöldhullám, vagyis az, amikor a haladási irányban folyamatosan zöldet kapunk: *telecsík*. Erdélyben a parkolóhely teljesen magyar szó: *beállóhely*, a jogosítvány (hivatalos nevén: vezetői engedély) hagyományosabb megnevezés: *hajtási engedély*.

A mai étellel kapcsolatos újfajta magyar elnevezésekből gazdag csokrot gyűjtöttem össze Szlovákiában. A papucs például *belépő*, és ez teljesen világos magyar szóalkotás, hiszen a papucsba csak belelépünk.

Erdélyi származású író barátom a fodrásztól jövet méltatlankodott: megkérdezték tőle, hogy hagyjanak-e neki pajeszt. A *pajesz* szó értelmező szótári jelentése: ortodox izraelita férfinak a

fül előtt lecsüngő hosszú hajtincse, tréfásan oldalszakáll. Egy pillanatra elgondolkodtam, hogy hogyan lehetne másként mondani, merthogy én sem tudom.

– Hát fülhaj, kedves barátom! – mondta az író. – Esetleg, ahogy Gárdonyi is használta: barkó!

Megejtő régiségek is megőrződtek a határon túli nyelvhasználatban. Szlovákiában például máig él a *-cska/-cske* régi változata. Ott a *gyerekecske*, *gyerecske* helyett sokszor azt mondják: *gyerekcse*. A Komáromból Gúta felé járó vonat pedig a göcse: ugyanis a rossz síneken göcsögött (ma azt mondanánk: dőcögött). A rossz gyerekre azt mondják: *lőhítő* – én a *lőhűtő* formát ismertem eddig. A kapkodó ember: *sedre*.

Étkezésnél azt mondják: *Háríts magadnak!* A *hárít*-ban valóban benne van az a mozdulat, amellyel valamint magunktól el- vagy éppen magunk felé húzunk. És étkezés közben azt is mondják: *Pederd meg sóval!* Én eddig legföljebb a bajuszomat pedertem – lám, ismét ugyanaz a mozdulat!

Erdélyben pedig így kívánnak jó étvágyat: *Használja egészséggel!*

„Leszöktetted magad levessel” – ez ismét a Felvidékről származik. Én egyszerűen csak azt mondanám: leetted magad. De a *szökik* ige visszahangzik Erdélyből is: „Szökdösösen szoktam beszélni – mondta egy barátom –, elharapom a szavak végét.” Lám, milyen szép kifejezés a gyors beszédre, korunk jellemző tünetére. Talán a nyelvészeti szakirodalomba is bevonhatnánk: *szökdösös beszéd!*

Tényleg, nem tanulhatnánk el a jót, a szépet, az értékeset, a magyar nyelv teremtő erejét – egymástól?<sup>5</sup>

<sup>5</sup> Elhangzott a Magyar Rádió *Édes Anyanyelvünk* című sorozatában 1998-ban.